

«Гість у власному помешканні»

Іван Монолатій

КОНТРАПАМ'ЯТЬ ПЕРЕМИШЛЯ І ОКОЛИЦЬ ВІД ЛУКАША САТУРЧАКА

*Крізь мене входять до осель боління,
крізь мене входять до плачів без ліку,
крізь мене входять згіблі покоління.
Данте Аліг'єрі. **Божественна комедія.**
Пекло. Пісня. III.
(перекл. М. Стріхи)*

*Сором!
Що вам привиділось? Погляньте ще.
Не можна так уяві попускати.
Леся Українка. **Камінний господар.***

Сучасний літературний процес невіддільний від політизації літератури чи пак її націоналізації, адже саме у такий відносний спосіб творяться літературні описи історичної пам'яті, ідентичності, національної культури поколінь сучасних й прийдешніх, рясно перед тим пошматованих історичними ранами. А що відбувається це ще й у руслі меморіалізації текстів, що вписуються в літературний канон не конче

лише однієї держави, громадянством якої щиро пишається автор, важливим є письменницький погляд на колізії взаємин кількох народів з перспективи часу і місця, що таким робом творять колективний суб'єкт пам'яті, згадуючи себе. Натомість важливішою є фікціоналізація постпам'яті місць, назавжди утрачених *одними* і віднайдених *іншими*.

Досі такими є образи Гданська, Щецина, Вроцлава, Вільнюса, Перемишля, Львова, Чернівців та ще кількох центрально- і східноєвропейських міст, мешканці яких стали свідками, спостерігачами і «страхітливо нормальними людьми», котрі потрапили у жорна тоталітаризмів ХХ ст. Аби вирватися з них і сподіватися на порятунок і подальше життя, вони ще мушили пройти пекло й чистилище колективної пам'яті про те, що *було тоді, поміж тим і тепер* [див.: 9, с. 5, 17, 221, 229].

Така от «мандрівка» й породила тріаду геопоетики місця: 1 – стабільне місце для осілого життя, біографії і тожсамости; 2 – «зривання» з одного місця й переселення на друге в статусі утікачів; 3 – номадичну циркуляцію в не-місцях. А що усі ці складники тріади мають спільну точку дотику – конкретне або вигадане місце (фундамент ідентичностей і цінностей) – в сучасній літературі відбувається взаємний процес, з одного боку, десимволізації місць пам'яті, а з другого – детериторіалізації колективної та індивідуальної пам'яті. Таким чином у літературних лабораторіях пам'яті твориться парадокс – література майбутнього, вже не надто міцно закорінена в минулому її безпосередніх творців. Тож сучасні автори охоче й плідно змішують місця і дати, творячи фікційну наднарацію, в якій історія губиться у шумливому потоці деталей, поспішають стерти з пам'яті усі згадки про справжню історію, щоби відтворити її по-своєму. Натомість література, що свої сюжети продовжує черпати із вже висяклих джерел індивідуального досвіду, трансцендує колективне забуття, що є синдромом не-пам'яті, зазвичай, уражене національною чи релігійною належністю.

Образ Перемишля і околиць, що його запропонував був поляк Лукаш Сатурчак, вже став важливим набутком сучасної літератури українсько-польського порубіжжя. За мить цей текст став прикладом палімпсестової конструкції, а також об'єктом критики і полеміки про засяг і ефективність пам'яті містян. Адже саме довкола ексклюзивності пам'яті українців і поляків про Перемишль, кривди і правди цього Гордіївого вузла на пограниччі двох нині суверенних країн-сусідок, ще довго ламатимуть списи легіони націоналістів, зв'язані міцною сув'яззю двох національних наративів – польського і українського. В розумінні останнього, «Перемишль – західний бастион України», активно артикульованого українською діаспорою в умовах української бездержавності з другої половини ХХ ст. [7, с. 5], той лише відтворював численні історичні факти про колись руське княже місто, згадку про яке надibuємо у Повісті временних літ під 981 р., доводячи його українську історію до часів Другої світової війни [7, с. 409]. Так автори з літ 1960-х у своїх розвідках і спогадах обґрунтовано довели тезу 1930-х рр. про те, що «Перемишль має великі заслуги у справі перших починів пробудження нашого народу до нового життя [...], він навіть випередив до певного ступня головний і природний осередок нашого культурного життя, Львів» [4, с. 9]. З початком української незалежності наприкінці ХХ ст. важливим здобутком у розумінні місця і ролі Перемишля і Перемиської землі стали кілька історико-краєзнавчих збірників «Перемишль і Перемиська земля протягом віків», перший з яких з'явився 1996 р. Майже непоміченими залишилися рядки зі вступного слова до цього видання про те, що *«Беручи до уваги сьгоднішні міжнаціональні відносини в Перемишлі*

та околицях (тут курсив мій. – *І. М.*), хотілося б наступну наукову конференцію у цьому місті присвятити *історії взаємин українців і поляків, а також євреїв, на цьому клаткику землі*» [8, с. 5].

Ця продуктивна думка лише зайве увиразнює значимість тієї проблеми, що її спробував озвучити Л. Сатурчак у своїй «Галіції». Її константи – міжетнічні суперечності і конфлікти в умовах воєнно-політичного конфлікту і мирного часу, а також загострення пам'ятей по обидва боки теперішнього польсько-українського кордону. Адже тут каталізатором драматичних подій напередодні та під час Другої світової війни був почасти й етнічний склад Перемишля: на початку ХХ ст. він перебував на другій, після Львова, сходинці із населенням 46 295 особами, у т. ч. 21 232 (46,1%) поляками, 14 109 (30,4%) євреями, 10 420 українцями (22,5%) та 443 «іншими» (1%) [5, с. 446]. Лише за якийсь недовгий час це місто стане одним з багатьох у «колекції» Кривавих земель (поняття Т. Снайдера), поміж населенням яких точитимуться різнобічні конфлікти, що допровадять зокрема й до етнічних чисток і депортацій [10, с. 327, 337-340]. Дався ознаки й польсько-український конфлікт 1943–1947 рр., котрий назавжди змінив конфігурацію співжиття народів пограниччя, загостривши «війну у війні» (поняття Г. Мотики) й сучасний польсько-український конфлікт пам'яті [6, с. 290-291].

Як бачимо, ці чинники вкотре актуалізують ідею повісті про Перемишль як одне з міст пам'яті і забуття на українсько-польському пограниччі, сказати б, теж на пограниччі пам'яті / забуття (жаль, що досі не має будь-якого художнього тексту про Перемишль власне українського автора і українською). А що, за визначенням Л. Сатурчака, пограниччя «переповнене абсурдом» [2, с. 19], а мешканці Перемишля «ставилися один до одного, м'яко кажучи, без особливої довіри» [2, с. 45], думка О. Галети про те, що художній твір, у процесі пригадування/перечитування, мусить улягати історичній контекстуалізації й реконтекстуалізації [3, с. 347], у випадку Перемишля, є більш, аніж простим виснуванням¹. Позаяк, як зауважує Дж. Дональд, «Місто – це не проблема, яку можна вирішити. Це вічне, неможливе питання про те, як ми, незнайомці, можемо *жити разом* (Тут і далі курсив мій. – *І. М.*)» [3, с. 347], автор «Галіції» діагностує «свій» Перемишль (в іншому тексті), як «місто, що *соромиться власної багатокультурності* й ховає її під килим дивакуватих упереджень і фобій» [2, с. 46]. Тому лише з іронією можна читати рядки про те, що, наприклад, «Вулиці розділені *справедливо*, поділи встановлювалися самі й виникали виключно з огляду на зручності життя поруч, тож вулиця Руських – це ніяке не гетто, а лише доказ *багатоманітності*» (с. 134).

Відтак перспектива залучення «трьох сестер» наратора – ностальгії, утопії й ідилії – задля фікціоналізації особливостей міського ландшафту має виразне звучання щодо описування дво- чи триякого Перемишля через її добре вгадувану темпоральну складову. Оскільки ця темпоральність пронизує увесь текст Л. Сатурчака, саме ностальгійність може бути, як переконає Е. Вілсон, описуючи міський культурний простір, шляхом до «дієвої відповідальності як за минуле, так і за майбутнє» [3, с. 347]. А з другого боку – маємо приклад інтертекстуалізації минулого і теперішнього Перемишля через використання (нехай і схематичне) назв трьох частин «Божественної комедії» Д. Аліґ'єрі, мабуть, у її вузькому, локальному прочитанні (див.: Сатурчак, с. 19, 109, 171)². Лише позірно аналогічно до великого італійського поета, який у вигнанні волів знову побачити Флоренцію, Л. Сатурчак, який «вгадав і проектує» образ Перемишля, ураженого (у межах Підкарпаття) «стокгольмським синдромом³», одного разу переїхав з Вроцлава до Перемишля, ствердивши, що «до цього міста я ніколи не був і не буду об'єктивним» [2, с. 46].

Місто (Перемишль) Л. Сатурчака – це, схоже, різнобічний трикутник людських трагедій, комедій та інтермедій, позначений кутами ворожості, прихильності та байдужості: мертво місто, місто музеїв і костелів (с. 7); місто, з якого хочеться втекти (с. 10); місто, де радше сміються, ніж усміхаються (с. 16); місто, що приймає мешканців сіл (с. 189-190); місто, що потопає у краплях дощу (с. 219); місто дешевої горілки і дівок (с. 225); місто костелів і сумних людей; колишнє воєводське місто (с. 232); місто-притулок (с. 234-235); місто, в якому ніхто не любить українців (с. 237); найбільш фальшиве місто на світі;

набожність міста, з якої воно ніяк не вивільниться (с. 238); гарне місто, яке люблять і не збираються звідси утікати (с. 252); місто, в якому усі могли б жити разом (с. 255). Відтак домінантою існування для Перемишля були і є, як бачимо з тексту, взаємини поляків і українців: «різалися навзаєм» (с. 13), «поєднання Неправди» (с. 212), втеча українців і повернення поляків (с. 218). І, нарешті, абстракція щодо приєднання Перемишля до України, така ж сама як повернення Вроцлава чи Щеціна (с. 10-11).

Така от неправдоподібність лише на перший, поверховий, погляд підсилює фікційність Сатурчукового опису Перемишля й інших місцевостей Кривавих земель, адже «... як у цьому зрівняному з землею місті може бути для когось місце, як можна собі отак увійти до чужої квартири і з порогу визнати її своєю» (с. 199). Діалектика польсько-українських взаємин часів Другої світової війни тут безпосередньо ототожнюється з пеклом і чистилищем, апелюючи до Дантової «Божественної комедії» – у цьому випадку до трагікомедії, що розігрувалася у той час на порубіжжі⁴, той «проклятий час», за якого з'явилися «зниклі, виселені, спольщені» (с. 134). Адже, «... війни після себе залишають тільки найгірше, люди гірші [...]» (с. 111) чи ж «Війна триває, місто лежить у руїнах, українці стають щораз сміливіші, бракує зброї, довкола порох, сироти, трупи і могили [...]» (с. 177), а тому «Війна не закінчилася – говорять люди, але те, що жити треба далі, знають краще, ніж те, що війна не закінчилася» (с. 180). Рефреном тут звучить рядки, що «Історія ще не закінчилася» (с. 204) і «Історія нам пробачить» (с. 211). Про страшні речі, що діялися на порубіжжі, знали всі, проте «настала амнезія, бо так легше і совість чистіша» (с. 141).

Таким робом усі дієвці повісті «Галіція» долучаються до конструювання і функціонування «отруєного пейзажу» (поняття М. Поллака). Відтак позитивним елементом цього ландшафту було бажання місцевої людності повернутися до «буквальної» свободи (с. 141). Таке «повернення» призвело до гострої фази міжнаціонального конфлікту, в якому, мало коли, були безперечні переможці, а от жертви були з усіх можливих сторін. Але для того, щоби зрозуміти анатомію злочину (у т. ч. й проти міста і його городян), Л. Сатурчак пропонує зазирнути в «Тоді», яке окреслює «Небом», фактично, Дантовим «Раєм», звісно, не дотримуючись логіки великого флорентійця⁵. Певною мірою цей розділ не розповідає нічого про Перемишль, а радше узагальнює характеристики того, що вже було на теренах Галичини і зокрема Перемиської землі.

Описуваний хронотоп письменник наділяє кількома характеристиками за допомогою інтертекстуальності як інтеркультурної парадигми. Їх

сутність полягає в фікціоналізації часу і місця – назагал мирного довоєнного часу і Галичини як своєрідного тигля культур. Тональність авторського опису вельми нагадує акценти, що їх свого часу розставив класик австрійської літератури Й. Рот у своєму нарисі «Мандрівка до Галичини» (1924): бідність, неосвіченість, фаталізм в «пропащих селах» на противагу містам (с. 46-47). Тож землі, наповнені багатокультурністю, мовами і звичками кількох народів-сусідів, порозуміння між якими було майже неможливе, історично були джерелом конфлікту «своїх» і «чужих» за землю (с. 46). Вона, земля, стала найбільш дефіцитним ресурсом, адже «тутешні люди [...] без неї вони ніщо» (с. 46). Авторська характеристика не забарилася: «Праця і лінивство, ощадність і розтринькування всього, каяття і забава, піст і карнавал, велика п'ятниця і пияцтво. Часами протилежності, навіть не будучи протилежностями, якщо уважно придивитися, визначають ясну межу між ними і нами» (с. 48-49).

Взірцем цих характеристик письменник обирає Лопушки – нині неіснуюче село на південній межі Перемиського Підгір'я – та його різноетнічне населення (с. 24-29). Констатуючи факт, що для підгірських селян найважливішими, поза працею на землі, була завжди їхні релігія і святині (с. 26), а все, що було новим і походило ззовні – чуже й інше (с. 25), тим самим наголошуючи на патріархальності і «законсервованості» взаємин між ними і іншим

світом пограниччя, Л. Сатурчак лише «пригальмовує» наближення катастрофи на близьких за часом оповіді Кривавих землях. Адже саме земля на них перетворюється на поле битви і зашкалювання градусу ненависті, бо, як висновує один з другорядних героїв, «... не має значення, де живеш, ненависть усюди виглядає однаково, і не можна впевнено сказати, який народ добрий, а який, навпаки, кипить злом» (с. 56-57). Зразками такого «кипіння» були суперечності і конфлікти між поляками і українцями, а євреї були, зазвичай, сторонніми, а отже, винними і першим, і другим. Щоправда, на цьому етапі оповіді, діалог між трьома націями ймовірний, позаяк знання одне про одного ще примарні, сказати б, ідилічні: «... бо це навіть не руські, може русини, не руські, а найкраще українці, бачиш вони трохи відрізняються, я так мов не знаю, але кажуть, що вони то майже по-польськи говорять, але що я там знаю, майже нічого. І бачиш, ми, жиди, теж не маємо жити, але пощо, які мені тут добре і на старості не буду транспортуватися до якоїсь Америки чи іншої Палестини, але з ними є така проблема, що *або поляки, або руські* (курсив мій. – І. М.), і вони самі не мають поняття, з ким їм ліпше» (с. 57). До цього ж логічного ряду можна було б додати історії шлюбів і вихрещення євреїв (с. 88-89, 91, 96). А от для поляків цього хронотопу, поряд з якими «українці були [...] завжди», важливим було «здійснення аркадії» (с. 133).

Натомість хронології очікування війни і пророцтв про неї (с. 106-107) передувала відкрита форма польсько-українського конфлікту, зокрема польська пацифікаційна акція (умиротворення) українців т. зв. Малопольщі (Східної Галичини) упродовж 16 вересня – 30 листопада 1930 р. А що досі польські історики вважають її як таку, що завдала чималої шкоди Польщі на міжнародній арені і зростанню симпатій до українських націоналістів [6, с. 19], показовим тут буде зображення саме польським автором специфіки пацифікації в одному з сіл пограниччя (с. 75-79). Експресії цьому додає ще й сюжет, коли римо-католицький ксьондз, який спочатку бува переконаний, що насилля над українцями немає, а тому, фактично, дав мовчазну згоду на все, що робила польська поліція з українцями в Лопушках (с. 76-77), неспроможний був врятувати 16-річну українку Поліну Осип'юк від публічного покарання різками, подав прохання до курії, щоби переїхати на нову парафію (с. 77-78). Власне тут показовим є зображення письменником глузування і брутального насилля поліціанта-поляка над безборонним тілом українки.

Це подвійно важливо, адже, по-перше, показує початки руйнування підвалин ненасильницької міжетнічної взаємодії на порубіжжі, а, по-друге, окреслює можливість насилля вірянина однієї християнської конфесії над другим, але їх обидвох, належних до Католицької церкви. По суті, таким чином Л. Сатурчак показує прекаризованість –

політично зумовлений стан, за якого, як стверджує Дж. Батлер, групи людей вибірково піддаються ушкодженням, насильству і смерті, або опиняються перед загрозою виселення й незахищеності перед насиллям [1, с. 67-68].

Власне «українське питання» є центральною канвою Сатурчакових «Пекла» і «Чистилища». Побіч зображення процесу міфологізації поляків як обраного народу порубіжжя («ми, є народом обраним, сарматським і гордим, який іще підніметься й покаже свою велич усьому світові, від моря до моря, і всі геть, бо нема жодного, хто би справедливо заслуговував на цей край» (с. 129), саме вони є найбільшими візаві українців, за визначенням героїв повісті, їхніх убивць: «І українське питання – цих псів Гітлера, зрадників, що під кожною владою почуваються добре, лиш би їм пообіцяти більше, ніж попередня, і вони готові зарізати, як худобину, не моргнувши оком, без сліз і поту, не скривившись» (с. 143-144). Як приклад, авторська оповідь переносить читача у одне з містечок хронотопу: «Українці вибрали собі її (Касі, героїні. – І. М.) містечко і чекали на неділю. Ця місцевість, десь на перетині двох доріг, одна з яких вела до Сянока, а друга до Кросна, була неабиякою нагодою для розлюченої сотні. Там жили самі поляки, всі до одного, що було справді дивним і нетиповим для півдня регіону» (с. 192).

Емоційно забарвленим (укупі з фізіологізмом катувань) є й сюжет про розправу поляків над «різунами» – жінкою і двома чоловіками (с. 168-170). Саме жінка-українка безперервно повторює своїм катам:

«Українське повстання, Україна сильніша...» (с. 169). Наприкінці всього, авторська оповідь, вкладає в уста одного з героїв-нараторів, безапеляційно підсумовує: «Їхні тіла поховали *чудові польські вояки* (тут і далі курсив мій. – *І. М.*) дець у лісі, а місця, очевидно, ніхто не пам'ятає» (с. 170). Тут же підкреслюється честь вояків-поляків: «Вони мусять винищувати вошей. *Не можуть дозволити*, аби ті (бандерівці; українці. – *І. М.*) газдували на світі, аби гвалтували наших жінок і дочок, мордували наших братів, *аби серед нас жили*» (с. 170).

Зауважмо: не надто показовою у процитованих рядках є доля двох жінок⁶ – польки Касі і українки (*sic!*) без імені. Кася залишається живою, але без ноги, яку їй відрізали на січкарні (с. 193), українка – повісилася на каштані (с. 169). Є ще й важливий «зовнішній» фактор: у Сатурчаківській оповіді українці – нападники і убивці, натомість поляки – жертви. Деяко близькими за тональністю зображення брутальності українців є лише росіяни, котрі вперше прийшли на порубіжжя 1939-го: «Величезні, важкі й сонні машини пливли через поля на захід. Самогону. Самогону. Йоб твою матю. Російська мова калічила польську, якої додавали, щоб їх краще розуміти. [...] Чорти, не люди. Але в них хоч є рівність, не те, що в нас, гірші і ліпші, там все то одна холера, бідна, але єдина, і це їм вдалося» (с. 112).

Часом здається, що Л. Сатурчак ніби граючись, заохочує таке собі «змагання жертв» (поняття В. Їлге) на пограниччі або ж своєю письменницькою уявою заохочує читача до *латентної віктимізації*, більшою мірою прагнучи *демонстративності* свого художнього вимислу. Зокрема знову ж таки, «під удар» потрапляють українці: «Їм нічого не дасть вбивство поляка, все одно, чи це поліцай, ксьондз або навіть міністр. Кожна спроба закінчиться більшими репресіями. Але це не означає, що Україні кінець [...] Ніхто з них не хотів чекати, і відразу після втечі окупантів, яка мала стати для них шансом на незалежність, вони вирішили взяти долю у свої руки. І тепер усі ці випадки, ця їхня козацька фантазія переставали бути лише легендою, стаючи чимось огидно предметним [...] Його (лікаря-поляка Мойсеєвого визнання Марселія Бучковського. – *І. М.*) не вражали ні кінцівки, відрубані при допомозі серпа чи сокири, ні спалені живцем у костелах і стодолах. З байдужістю він читав про душення колючим дротом, виколювання очей, відрізання язика, грудей, пальців, п'ят, носа та інших частин тіла; чим важче було порушити їхню цілість із тілом, тим їхнє демонстративне виривання викликало більше радості і фантазії. Але він не терпів страждання дітей, відрізання їм голів, а також знущання над жінками» (с. 191).

«Урівноважує» злочини українців під час воєнно-політичного конфлікту, цього, за визначенням автора, «карнавалу дивацтва й абсурду» (с. 152), участь місцевої людності у вбивствах євреїв, їхніх сусідів. І тут показовим є «вписування» саме поляків до галереї «страхливо нормальних людей» (поняття Ц. Тодорова), спостерігачів злочину (с. 150-152). Їхня поведінка є свідченням того, що зауважила Дж. Батлер – виробництва і відтворення прекаризованості [1, с. 20], а її фреймами – порятунок власного життя коштом «інших», страх за особисту безпеку, брак емпатії та колабораціонізм як інструмент розправи з сусідами. З трьох персонажів – Кароль, Юлія і Станіслав – кожен по-своєму розуміє війну і злочини, зокрема як «улюблені заняття-відчуття»: «Улюбленим заняттям Кароля було заносити разом з кількома іншими мешканцями тіла жидів до великої ями, викопаної відразу за селом. [...] Улюбленим заняттям Кароля було мріяти про спокійний ранок і міцний сон уночі» (с. 150); «Улюбленим заняттям Юлії було розглядати мертвих жінок, поки їхні тіла ще не заховані на кілька метрів під землю. [...] Улюбленим відчуттям Юлії було бажання навчитися малювати живих жінок. Так, щоби котрась із них сказала, як талант дівчини подобається цілій околиці» (с. 150-151); «Улюбленим заняттям пароха (Станіслава. – І. М.) було вислуховувати брехні під час п'ятничної сповіді. [...] Улюбленим заняттям ксьондза було згадувати свою колишню щирість і справжню охоту виправитися» (с. 151). У цьому сюжеті, який промовисто вказує на людські трагедії,

травми і фобії під час війни, які лише загострюють міжнаціональні і міжконфесійні суперечності і конфлікти, видно й присутність «стороннього спостерігача», власне окупантів – нацистів, за намовою яких українці гвалтували польку, а поляк розстрілював єврейок-близнючок (с. 152).

Відтак, коли війна вже добігала кінця, перемишлянці поверталися додому, деякі з них займали єврейські помешкання, адже «... треба було жити, ліпше жити, як не жити, і ліпше жити так, ніж ніяк» (с. 181). Тому зрозумілою буде логіка автора, який описує враження такого собі Юзека Хованця від його нового помешкання: «... як у цьому зрівняному з землею місті може бути для когось місце, як можна собі отак увійти до чужої квартири і з порогу визнати її своєю. Хто йому дає право забрати в когось усе майно, бо що? Бо не повернеться. Бо помер? Бо нема сім'ї? А звідки це можна знати?» (с. 199), адже тепер він був як «Гість у власному помешканні» (с. 200). Гостем у квартирі, що більшою мірою означала його миттєву безпеку і приватність, аніж свідоме бажання стати містянином.

А що, як виснував Т. Снайдер, «без історії пам'ять стає приватною» [10, с. 415], не менш важливим є зображення автором Перемишля як місця численних людських трагедій, «... розстріл кількох осіб до уваги не брали, трагедія, це факт, але треба встановлювати якісь обмеження, бо інакше на кожній вулиці буде стояти пам'ятник або хоч висіти табличка, а під нею квіти, і зробиться цвинтар, а не місто напруженої діяльності, як це є у планах» (с. 203). І саме ідея міста як спільноти живих у подорожі до цвинтаря присутня в Сатурчаковому тексті – на його початку (с. 8-9) і наприкінці оповіді (с. 209-210).

«Містком», що з'єднує і живих, і мертвих тут є, певною мірою, страх цього місця (с. 9), яке, по-суті, є точкою примирення «своїх» і «чужих»: «Цвинтар з могилами з не лише польськими, а й жидівськими, російськими, українськими чи німецькими, табличками написаними кирилицею і на ідиш, з вирізаними важливими датами дев'ятнадцятого століття, спільні могили і забуті горбики, богородиця у плачі і конаючий Ісус, ангелики і ще раз той юдей, що двигає хрест. І більшість місць, які ніколи не були зарезервовані, знайшли за останні роки своїх власників» (с. 209-210). Не знаю, чи сама ідея цього мотиву є алюзією до відомого роману Гюнтера Грасса "Unkenruhe" (1992), однак, подібно до тексту Нобелівського лауреата, цвинтар тут є місцем пам'яті. Щоправда, автор вказує на ще одне місце пам'яті – єврейський некрополь, який розміщує у своєму тексті осторонь від міського цвинтаря, ніби підкреслюючи його «самість»: «Цвинтар, тобто кіркут, [...] був одною великою руїною. Зрівняний з землею. Чудові таблиці, на взірць мойсейових, вкопані в землю і поламані. Сліди солдатських чобіт. Браму забрали поляки. Деревя виглядають, неначе побиті

блискавкою. Аделя, Сара, Міріам, Малка... найгарніші імена стерті назавжди. Покинута ффрагмент землі, який лежить біля підніжжя головного некрополя на вулиці Словацького» (с. 212). Тож тут ідея «стертих імен» є алюзією до назви відомої книжки американського історика Омера Бартова “Erased. Vanishing Traces of Jewish Galicia in Present-Day Ukraine” (2007), що додає порушеній темі забуття ще більшої експресії.

В системі координат пам'яті місця на порубіжжі важливим є скерування читача до ще одного скорботного пункту призначення – отруєних смертю цивільного населення криниць: «Усі ці криниці. Майже біля кожного господарства або принаймні одна на два доми, поставлені, а радше викопані точно на границі паркану, заслонені деревами, закриті дерев'яним віком, на якому відбилося погниле протягом років листя. Забруднені кров'ю, кишками, волоссям, загачені порубаними тілами, зняряддям злочину, блювотинням катів [...]» (с. 210). Історія кривавого ХХ ст., на жаль, знає численні приклади «використання» криниць (за визначенням, чистих і освячених місць, джерел води як життя людини) у якості спільних могил, що їх влаштували своїм жертвам кати. Тож лише за позірною аналогією до Шевченкової «Москалевої криниці», можна розширити обрії злочину – історично визнаючи оті Сатурчакові криниці як мнемотопос злочину, і російськими, і німецькими, і польськими, і українськими – для художнього тексту чіткий поділ між катами та їхніми жертвами лише за національною ознакою не просто важкий, а й непотрібний.

Повість Л. Сатурчака «Галіція» в оригінальний спосіб показує ерозію постпам'яті не лише про багатонаціональне місто на українсько-польському порубіжжі, а й голосно промовляє про «пам'ять мобілізації». Ця, остання, мала б стати спробою художнього заперечення «озброєної пам'яті» (обидва терміни – П. Брюкнера) в її локальному вимірі, а, отже, зробити Перемишль місцем примирення поляків і українців в наших важких і суперечливих національних історіях, а радше – у національних і/або націоналістичних наративах. Але чи варто забувати («Ніхто нічого не пам'ятав. Нікому не було соромно. Так народжується Європа» (с. 107) «своїх» і «чужих» акторів на Кривавих землях, що зовсім нещодавно відіграли свої постановки під пильним оком тоталітарних диригентів («Через кілька років їх ніхто не буде пам'ятати» (с. 255)? Нині – це питання й далі відкрите, бо кожна з натепер суверенних націй пограниччя й далі має заздалегідь готові відповіді на важке запитання, яким власне є обов'язок пам'яті.

1. Батлер Дж. Фрейми війни. Чиї життя оплакують? ; пер. з англ. Ю. Кравчук. – К.: Медуза, 2016. – 276 с.
2. Белей Л., Сатурчак Л. Асиметрична симетрія. Польові дослідження українсько-польських відносин. – К.: Темпора, 2014. – С. 1–279.
3. Галета О. Від антології до онтології: антологія як спосіб репрезентації української літератури кінця ХІХ – початку ХХІ століття. – К.: Смолоскип, 2015. – 640 с.
4. Грицак Е. Перемишль тому сто літ. – Перемишль: Накладом Т-ва прихильників мистецтва «Стривігор», 1936. – 32 с.
5. Монолатій І. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. – 736 с.
6. Мотика Г. Від Волинської різанини до операції «Вісла». Польсько-український конфлікт 1943–1947 рр.; пер. з пол. А. Павлишина. – К.: Дух і Літера, 2013. – 360 с.
7. Перемишль – західний бастион України: збірник матеріалів до історії Перемишля і Перемиської землі, зладжений редакційною колегією під проводом проф. Б. Загайкевича. – Нью Йорк – Філадельфія: Перемиський видавничий комітет; видавництво «Америка», 1961. – 414 с.
8. Перемишль і Перемиська земля протягом віків: збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної наукової конференції, організованої Науковим товариством ім. Шевченка в Польщі 24-25 червня 1996 р. в Перемишлі; під ред. С. Заброварного. – Перемишль – Львів: НТШ в Польщі, Видавнича рада в Перемишлі, 1996. – 367 с.

9. Сатурчак Л. Галіція; пер. з пол. Т. Прохаська. – К.: Темпора, 2011. – 256 с.

10. Снайдер Т. Криваві землі. Європа поміж Гітлером та Сталіним; пер. з англ. М. Климчука та П. Грицака. – К.: Грані-Т, 2011. – 448 с.

¹ Про сучасний Перемишль на неіснуючому пограниччі Л. Сатурчак пише так: «Ті самі бари і камениці. Змінюються лише фасади, бо місто почало прикрашати місто ззовні. Найбільше ці камениці на ринку. Інші стоять, як стояли. Зміни тривають тільки в тому, кому вони належать. Вічний розпродаж. Взаємні звинувачення про написи на стінах і те, що ніхто не хоче їх замальовувати. Небезпека уявних вулиць, задвірків і осель. [...] Неіснуюче «Пограниччя». Біло-чорні сторінки на найгіршому папері в світі. Тисячі історій. Ще більша кількість героїв цих подій» (с. 230).

² Зауважмо: саме у Перемишлі 1905 р., на запрошення місцевої української громади, Іван Франко на трьох вечорницях виголосив відчити про автора «Божественної Комедії» та його добу (див.: Франко І. Данте Аліг'єрі. Характеристика Середніх віків. Життя поета і вибір його поезії. – К.: Радянський письменник, 1965. – 327 с.; тут с. 11).

³ *Стокгольмський синдром* (англ. *Stockholm Syndrome*) – психологічний несвідомий захисний стан, який характеризується прив'язаністю жертви до кривдника. В процесі захоплення, викрадення або застосування (чи загрози застосування) насильства, жертви починають співчувати своїм загарбникам, виправдовувати їх дії, і, навіть, ототожнювати себе з ними, переймаючи їхні ідеї. (див.: УкрВікіпедія, гасло «Стокгольмський синдром»).

⁴ Л. Сатурчак пише: «... речення повинно звучати так: під Перемишлем розпочато велике виселення. Місто над Сяном виселене вже давно, дев'ять століть традиції зруйнували за шість років – от на що здатна новочасність, і вцілілі утекли, і будинки розвалено, квартири зайняли, залишилося докінчити справу польських сіл. Села, майже повністю заселені українцями [...] Тисячі людей вивозили на возах у невідомому керунку. На їхнє місце стільки ж, може й більше. Муровані церкви з початку століття перетворені на костели. Ті, які залишилися церквами, підпорядковано владі. Воли і коні, картини, як зі страшного сну. Натовпи і тумани» (с. 206-207).

⁵ Тим не менше, слід визнати, аналогічно за М. Стріхою, який аналізуючи «Рай» Данте, зауважив, що у цій частині «Божественної комедії» є, «свій чар – навіть у довгих схоластичних побудовах і описах. Проте не менше в ньому і яскравих образів, які западають у пам'ять» (див.: Данте Аліг'єрі. Божественна Комедія: Рай; перекл. М. Стріха. – Львів: Видавництво «Астролябія», 2015. – 368 с.; тут с. 7), у цій частині «Галіції» є чимало сюжетів, що конструюють постпам'ять про події

конфлікту поляків і українців, почасти вписуючи його сюжети в сучасні національні наративи пам'яті Польщі і України.

⁶ Жіночі образи у повісті Л. Сатурчака зустрічаються досить часто, однак важливим у цьому контексті є авторський посыл до жінок як торговок на порубіжжі у воєнне лихоліття: «Торгували самі жінки, і так залишиться на добрих кільканадцять років» (с. 187). Це, вочевидь, було пов'язане й з тим, що традиційний прошарок торговців – євреїв-чоловіків – був знищений

06.07.2018